

PARTICIPACIJA I RAZVOJ U ADOLESCENCIJI¹

Rezime

Konvencija o pravima deteta, detetu kao subjektu prava, u okviru građanskih i političkih prava priznaje pravo na participaciju, tj. da bude saslušano i konsultovano u vezi sa svim stvarima i odlukama koje ga se neposredno tiču. Participacija je najčešće osporavano pravo od strane odraslih i argumenti koji se pri tome koriste imaju snažnu potporu u tradiciji, kulturnom kontekstu, slici o detetu u određenom društvu, kao i u nekim činjenicama. Ovaj tekst kritički razmatra argumente protiv participacije mladih i to sa stanovišta razvoja u adolescenciji, stereotipa o tradicionalnim ulogama odraslih i dece i odnosu između njih i ističe važnosti i ulogu edukacije i menjanja društvenog konteksta u kojem se participacija odvija.

Ključne reči: *prava deteta, participacija, adolescencija, odgovornost*

Konvencija o pravima deteta, kao prvi međunarodni dokument koji ima obavezujući karakter i koji se posebno i sveobuhvatno bavi pravima deteta, uvodi pojam deteta kao *subjekta prava*, po kojem su prava deteta neotuđiva, nisu izraz dobre volje dobronamernih odraslih, ne poklanjaju se i ne uskraćuju, kao nagrada i kazna, odnosno dete nije više shvaćeno samo kao pasivni primalac pomoći i zaštite odraslih. Priznajući deci sva prava iz kataloga ljudskih prava uopšte, tj. ne samo socijalna i ekonomska, već i građanska i politička prava, Konvencija, kao novi vid međunarodnog ugovora, predstavlja izazov tradicionalnom uverenju o detetu kao *objektu prava*, tj. predmetu brige i zaštite odraslih. U okviru građanskih i političkih prava, kao subjektu prava, detetu je Konvencijom priznata mogućnost da bude saslušano i konsultovano u vezi sa svim stvarima i odlukama koje ga se neposredno tiču. Participacija je u Konvenciji o pravima deteta shvaćena trojako:

- Kao jedan od četiri osnovna *principa* Konvencije, pored prava na život, opstanak i razvoj (član 6), nediskriminacije (član 2) i najboljeg interesa deteta (član 3)

¹ Vranješević, J. (2004): Participacija i razvoj u adolescenciji. **Pedagogija**, Beograd, br. 1, str. 60 - 67

- Kao *poseban član* (član 12) u kojem se kaže da dete ima pravo na slobodno izražavanje sopstvenog mišljenja i pravo da se njegovo mišljenje uzme u obzir u svim stvarima koje ga se tiču
- Kao *grupa participativnih prava* koja eksplicitno, ili implicitno podrazumevaju participaciju, kao što su: pravo na informisanje (član 17), slobodu okupljanja (član 15), slobodu izražavanja (član 13), pravo na privatnost (član 16), obrazovanje koje će promovisati vrednosti ljudskih prava i demokratije (član 29), pravo na slobodu mišljenja i veroispovesti (član 14), idr.

Participacija, posebno član 12, insistira na «vidljivosti» dece u ostvarivanju sopstvenih prava. To ne znači davanje deci potpune autonomije, niti njihovo preuzimanje potpune kontrole nad procesom odlučivanja, tj. samostalno donošenje svih odluka, bez obzira na implikacije koje te odluke imaju. Proces participacije, tj. uključivanje dece u donošenje odluka, znači slušanje i uvažavanje onoga što deca imaju da kažu, davanje prostora deci da izraze svoje mišljenje i uzimajući u obzir uzrast i razvojne mogućnosti dece, omogućavanje deci da učestvuju u procesu donošenja odluka o stvarima koje ih se tiču. To znači prihvatanje činjenice da deca imaju specifična gledišta i iskustva, koja mogu da doprinesu efikasnijem donošenju odluka i zbog toga je važno da u tom procesu učestvuju. Ostvarivanje prava na participaciju pretpostavlja, pre svega, razmatranje slike o detetu i položaja dece u određenom društvu, kao i razmatranje dosadašnjeg ustaljenog odnosa odrasli-deca. Pojam participacije se prilično radikalno suprotstavlja uvreženim stavovima i obrascima, od kojih je najdominantniji onaj po kojem «dete treba da se vidi, ali ne i da se čuje» (dok ne odraste i postane zrelo).

Iako je adolescencija period koji se i sa stanovišta odraslih vidi kao prelazni period od detinjstva ka odraslom dobu, u kojem je adolescent «već napola čovek» i u kojem se mladoj osobi priznaju mnoge karakteristike koje se smatraju karakteristikama odraslih, otpori ideji o potrebi i mogućnostima mladih da participiraju su mnogobrojni. U ovom tekstu će biti navedeni samo neki od njih, koji se najčešće koriste kao argumenti protiv participacije mladih:

1. Deca/mladi nisu dovoljno kompetentni/zreli da učestvuju u donošenju odluka i da preduzimaju akcije

Ovaj argument je teško održiv sa stanovišta interaktivnog pristupa u razvoju deteta, po kojem dete nije samo pasivni primalac uticaja okoline, već je od samog rođena sposobno da participira u svom okruženju, da utiče na njega i da ga oblikuje u skladu sa svojim razvojnim mogućnostima. Iako su već i sasvim mala deca u stanju da participiraju u nekim odlukama koje se tiču njihovog neposrednog okruženja i stvari koje su im poznate i konkretne i kod kojih se rezultati odmah vide, istraživanja pokazuju da se razvojni kapaciteti za participaciju naglo razvijaju na uzrastu od oko 10 godina (prema: Landsdown, 2001), a da je period adolescencije period u kojem su kognitivni, socijalni i emocionalni razvojni kapaciteti za participaciju u potpunosti razvijeni:

- Sposobnost *apstraktnog hipotetičko deduktivnog mišljenja*, koje omogućava adolescentu da misaono eksperimentiše, da formuliše hipoteze i da ih misaono proverava. Ovo omogućava adolescentima da razmišljaju o uzrocima i različitim ishodima pojava, što je od važnosti za proces participacije.
- *fleksibilnost mišljenja* – već u periodu rane adolescencije, mlada osoba postaje svesna da postoje različiti pogledi na istu stvar, da problem može da ima i više od jednog rešenja, ne razmišlja isključivo u ekstremima, svesna je različitih aspekata argumenata i u stanju je da zauzme relativističko gledište. Misljenje postaje pokretljivije, kritičkije i pragmatičnije (Adelson, 1971), što je takođe od velike važnosti za proces participacije
- pojavljuje se *dimenzija budućnosti* koja obuhvata i blisku i daleku budućnost. Adolescenti postaju zaokupljeni budućnošću, planiraju i predviđanju, što sve pomaže njihovom uključivanju u proces donošenja odluka i preuzimanju odgovornosti koja se od njih očekuje
- pojavljuje se dimenzija *mogućeg*, koja u saradnji sa dimenzijom *budućeg* omogućava adolescentima da razumeju i da formulisu društvene teorije i da “aktivno učestvuju u ideologijama odraslih, što je obično udruženo sa željom da menjaju društvo, čak i da ga (u mašti) unište da bi napravili

bolje” (Piaget, 1980). Na ovoj dimenziji se velikim delom zasniva aktivizam, želja da se deluje u svojoj sredini i da se menjaju oni uslovi koji se doživljavaju kao nepovoljni.

- *razvoj sposobnosti decentracije “perspektiva trećeg”* (Selman, 1980) - već u periodu rane adolescencije adolescent je u stanju ne samo da se stavi na tačku gledišta druge osobe, već i da sagleda sebe i drugu osobu sa opštijeg stanovišta, tj. sa stanovišta neke treće osobe. Pogled iz “trećeg ugla” pruža adolescentu mogućnost da bude posmatrač svojih odnosa sa drugima i da istovremeno koordiniše i uzima u obzir i svoju i tuđu tačku gledišta. Adolescent je u stanju da razgraniči sopstveno gledište od onoga što se može smatrati gledištem “prosečnog pripadnika” grupe. Tokom perioda srednje adolescencije u periodu tzv. *produbljene društvene perspektive* (Selman, 1980) adolescenti postaju svesni relativnosti svojih i tuđih gledišta i razumeju da nečije stanovište zavisi od usvojenog sistema vrednosti, grupe kojoj pripada, isl. Postaju svesni uloge psiholoških faktora, kao što su motivacija, osećanja, vrednosti, kao i uloge nesvesnih procesa. Postaje im bliska ideja da su ljudi osoben sklop crta ličnosti, vrednosti, uverenja, stavova i da imaju jedinstvenu istoriju razvoja.
- *Adolescentni egocentrizam*, je naizgled paradoksalno, proizvod decentracije tj. uzimanja u obzir različitih tačaka gledišta (Elkind, 1967). Jedna od manifestacija ovog egocentrizma je i uverenje o sopstvenoj neuništivosti i svemoći tj. verovanje adolescenata da su jedinstveni, neponovljivi, važni drugim ljudima (pošto su svesni koliko su njima drugi važni) i da su svemoćni i sposobni za sve. Ova karakteristika takođe leži u osnovi adolescentnog aktivizma i uverenja da mogu i treba da menjaju svet.
- *razvoj sposobnosti empatije* – adolescenti u ovom periodu opažaju konflikte kao prirodni, skoro neophodni deo svih odnosa, budući da je svaka osoba jedinstvena sa svojim potrebama i vrednostima. U stanju su da sagledaju kako se svaka strana oseća u vezi sa predlogom druge strane i poštuju se osećanja i potrebe drugih

- *slika o sebi* postaje sve *koherentnija i integrisanija*, mlada osoba je u stanju da različite, do skoro konfliktne uloge, uklopi u celovitu sliku o sebi u okviru koje se suprotnosti vide kao nešto što je poželjno (Harter, 1990)
- *širenje emocionalnog prostora*, tj. traženje emocionalne podrške i van okvira porodice, među partnerima i vršnjacima
- bolja *kontrola impulsa*, tolerancija na frustraciju je povišena
- sposobnost *kontrole emocija*, posebno besa i frustracije

Sve ove razvojne sposobnosti omogućavaju adolescentima punu participaciju u procesu odlučivanja i preuzimanja akcija.

2. Deca/mladi moraju prvo da nauče da prihvatanju odgovornost za svoje postupke, pa tek onda da dobiju mogućnost da participiraju

Ovo je interesantan argument koji se zasniva na tradicionalnom viđenju uloge deteta i odraslog. Uloga deteta podrazumeva bespomoćnost, nesamostalnost i poslušnost, dok uloga odraslog podrazumeva autonomiju, samostalnost i proaktivnost. Što se uloge odraslog i deteta u jednom društvu više razlikuju, to je veći razvojni diskontinuitet u periodu adolescencije i teže prevazilaženje razvojnih kriza u ovom periodu. Rut Benedikt u svom članku: "Kontinuitet i diskontinuitet u kulturnom uslovljavanju" (Benedict, 1976) govori o dimenziji: *kontinuitet – diskontinuitet*, pomoću koje objašnjava uticaj društva i kulture na razvoj u adolescenciji. Diskontinuitet u razvoju nastaje zbog različitih zahteva, ograničenja i očekivanja koje ima društvo u odnosu na pojedinca. Različite uloge su vezane za različita ponašanja i očekivanja koje društvo ima od tih uloga i diskontinuitet u razvoju nastaje kada osoba, da bi postala odrasla, treba da se oduči od stavova, vrednosti i veština koje je naučila u detinjstvu. To znači da su uloge odraslog i deteta i očekivanja koja iz njih idu, u suprotnosti. Tokom adolescencije postoje tri važne promene koje treba da se dese da bi se ušlo u ulogu odraslog. To su: *odgovornost naspram neodgovornosti, dominantnost naspram submisivnosti i usvajanje seksualne uloge*. To sve stvara diskontinuitet u razvoju, pošto se od adolescenta očekuje da odjednom usvoji potpuno različite obrasce ponašanja od onih kojima je učen u detinjstvu. Na osnovu toga R. Benedikt izvodi zaključak da je adolescentna kriza pre

svoga proizvod društva i kulture i da od društvenih očekivanja i jaza koji postoji između različitih uloga zavisi i to hoće li adolescencija biti buran, ili relativno miran i postepen prelaz između deteta i odraslog.

Ovo tumačenje je interesantno i sa stanovišta već navedenog argumenta o odgovornosti kao uslovu za participaciju. Jedan od načina da se deca/mladi nauče da prihvataju odgovornost je da im se omogući učestvovanje u procesu odlučivanja u različitim aspektima života i to već na najranijim uzrastima. Slušanje, uvažavanje dečjeg mišljenja i omogućavanje detetu da učestvuje u odlučivanju je jedan od načina da se smanji jaz između uloge deteta i odraslog. Istraživanja su pokazala da participacija podstiče razvoj samopoštovanja, samopouzdanja, uvažavanja drugih, kao i ličnu odgovornost (prema: Landsdown, 2001). Odrasli su ti koji svojim akcijama treba da kreiraju uslove u kojima će mladi moći da se čuju i vide, da budu saslušani, učestvuju u donošenju odluka i preuzmu odgovornost za te odluke.

3. Participacija dece/mladih će se negativno odraziti na stabilnost porodice i autoritet roditelja/odraslih

Neka istraživanja (Tomanović-Mihajlović, 1999) pokazala su da roditelji skoro uopšte ne percipiraju participaciju kao potrebu u sferi porodičnog života, već participativna prava za decu traže samo u školi. Čak i kada postoji participacija, skloni su da je ograniče na oblasti koje smatraju manje značajnim, dok u oblastima koje smatraju važnim za očuvanje svog autoriteta i kontrole (izbor škole, zanimanja, organizacije vremena i slobodnih aktivnosti, izbori vezani za seksualnog partnera, isl.) ne dozvoljavaju participaciju. Ovo se pravda delimično nezrelošću deteta, a delimično potrebom za jasnim autoritetom.

U tzv. lestvici participacije koju je predložio psiholog Rodžer Hart (Hart, 1997), prezentovani su različiti modeli participacije, od jednostavnog informisanja dece/mladih i konsultovanja u vezi sa nekim problemima, preko participativnih inicijativa na kojima zajedno učestvuju i deca/mladi i odrasli (u kojima su neke inicirane od strane odraslih, a neke od strane dece/mladih) do participacije koja je

inicirana od strane dece/mladih, i u kojoj oni imaju odlučujuću ulogu u procesu odlučivanja i kontrole ishoda. Većina razvojnih psihologa smatra da je razvojno najopravdaniji model u kojem deca/mladi i odrasli *sarađuju* u procesu odlučivanja, upravo zbog važnosti podrške odraslih u procesu odrastanja mladih. Pristup koji promovise aktivnu ulogu deteta nije u suprotnosti sa očuvanjem stabilnosti porodice i autoriteta roditelja/odraslog. U prilog ovoj tvrdnji su brojni nalazi istraživanja koji govore o značaju koji za adolescente ima podrška roditelja u ovom periodu (Greenwald, 1980). Uprkos uvreženom shvatanju o burnom i nužnom konfliktu sa roditeljima u ovom periodu, adolescenti navode da im je dobar odnos sa roditeljima nešto što najviše vrednuju, više čak i od postizanja autonomije u odnosu na njih (Vranješević, 2001) i kao razlog navode sigurnost i podršku koju u tom odnosu dobijaju. Pružanje mladima mogućnosti da participiraju, ne ugrožava, već naprotiv jača autoritet odraslih, ali autoritet koji je zasnovan na stručnosti/kvalitetima kojim doprinosi razvoju mladih, a ne moći da se kažnjava /nagradjuje. Budući da je osnovni princip participacije uvažavanje sebe i drugih, ovakvi odnosi mogu samo da poboljšaju kvalitet života u porodici.

4. Mladi nisu zainteresovani za ostvarivanje svojih participativnih prava, svesni su da još nisu dovoljno spremni za participaciju (zašto onda da im ta prava namećemo?)

Ovakvo mišljenje je potkrepljeno rezultatima nekih istraživanja (Branković, 1999) koji govore o tome da sami adolescenti nisu zainteresovani za pojedina participativna prava i da ne smatraju da su dovoljno zreli da odlučuju o nekim aspektima svog života. Adolescenti su često oštriji od odraslih u određivanju mogućeg opsega svoje participacije i smatraju da ne mogu da odlučuju u nekim stvarima, iako odrasli smatraju da je tu participacija mladih moguća. Mladi uglavnom ograničavaju participaciju na porodicu i samo neke aspekte života u njoj: izlasci, izbor prijatelja, partnera, isl. Istraživanja takođe pokazuju da mladi smatraju da neke krupne odluke kao što su: izbor škole i buduće profesije, odluke koje se tiču budućeg seksualnog života, odvajanje od roditelja, udruživanje sa drugima radi zaštite svojih interesa, političko opredeljenje, ne mogu i ne treba da donose pre punoletstva Ovi rezultati bi

mogli da ukazuju da, iako bi mladi voleli da njihovo pravo na izbor bude poštovano, nisu baš spremni da prihvate odgovornost za odluke od dugoročnog značaja. (Branković, 2000).

Argument da mladi nisu zainteresovani za participaciju, iako potvrđen u nekim istraživanjima, predstavlja u stvari jedan od oblika otpora kojim se odrasli često služe. Logika tog odbrambenog mehanizma, koji se u literaturi o predrasudama i diskriminaciji sreće i pod imenom «okrivi okrivljenog» (prema: Adams, Bell & Griffin, 1997) je sledeća: prvi korak je *identifikacija problema (Mladi nisu zainteresovani za participaciju)*, zatim se *uzrok problema traži u karakteristikama populacije* koja je njim pogođena (*Mladi se plaše preuzimanja odgovornosti; Hteli bi prava, ali ne i odgovornost; Nezreli su, isl.*). Na taj način se izbegava posmatranje uzroka problema u *kontekstu sistema* i zanemaruje se činjenica da u našem društvenom kontekstu kroz čitavo odrastanje, kroz porodicu i druge važne institucije, deca/mladi nisu ni imali priliku da se njihov glas čuje, da budu saslušani i uvaženi i da učestvuju u procesu odlučivanja o stvarima koje ih se neposredno tiču. Mladi ne vide smisao participacije ne zato što su neodgovorni, već zato što nisu imali prilike da se uvere da mogu da participiraju i da njihove akcije imaju smisla (da stvar bude još gora, ni njihovi roditelji, nastavnici, a ni drugi odrasli to iskustvo kao deca nisu imali).

Umesto zaključka

Svaki od argumenata koji je naveden protiv participacije ima svoju snažnu potporu u tradiciji, kulturnom kontekstu, slici o detetu u određenom društvu, kao i u nekim činjenicama (poslednji argument). Cilj ovog teksta bio je da te najčešće navođene argumente podvrgne kritičkom razmatranju sa stanovišta razvoja u adolescenciji, stereotipa o tradicionalnim ulogama odraslih i dece i odnosu između njih i da posebno istakne važnost i ulogu edukacije i menjanja konteksta u kojem se participacija odvija. Nije dovoljno samo edukovati mlade o postojanju prava i načina kako da ta prava ostvare. Istovremeno je važna i edukacija odraslih, pošto je važno da odrasli shvate da su prava mladih neodvojivi deo njihove egzistencije, a ne nešto što se dobija, stiže, ili zaslužuje i da su odrasli ti koji su odgovorni za kreiranje

najoptimalnijih uslova za participaciju mladih. Važno je menjanje društvenog konteksta u smislu podsticanja istinske participacije na najranijim uzrastima, pošto odrastanje uz mogućnost participacije stvara samostalne, odgovorne, mlade ljude, koji razumeju, uvažavaju i žive u skladu sa vrednostima demokratskog društva.

Literatura:

1. Adams, M., Bell, L. A. & Griffin, P. (1997): *Teaching for Diversity and Social Justice*. New York: Routledge
2. Adelson, J. (1971): The political imagination of the young adolescent. *Daedalus*, Fall, 1013 – 50.
3. Benedict, R. (1976): *Continuities and Discontinuities in Cultural Conditioning*. U: Skolnick, A. (Ed.), *Rethinking Childhood: Perspectives on Development and Society*. Boston: Little, Brown and Companu.
4. Branković, B. (1999): Participativna prava mladih iz njihovog ugla. U: Pešić, M., Branković, B., Tomanović-Mihajlović, S. i Dejanović, V. (Eds.), *Participacija mladih pod lupom*. Beograd: Jugoslovenski centar za prava deteta.
5. Branković, B. (2000): Detinjstvo je rastegljiv pojam: dečji koncept sopstvenih prava. U: *Godišnjak*. Beograd: Jugoslovenski centar za prava deteta.
6. Elkind, D. (1967): Egocentrism in adolescence, *Child Development* 38: 1025 – 34.
7. Landsdown, G. (2001): *Promoting Children's Participation in Democratic Decision – Making*. Florence: Innocenti Research Centar
8. Greenwald, A. G. (1980): *The totalitarian ego: Fabrication and revision of personal history*. *American Psychologist*, Br. 35, str. 603 - 618.
9. Hart, R. A. (1997): *Children`s Participation - The Theory and Practice of Involving Young Citizens in Community Development and Environmental Care*. New York: Unicef.
10. Harter, S. (1990): *Causes, correlates and the functional role of global self-worth: A life - span perspective*. U: Kolligian, J. & Sternberg, R. (Eds.), *Perceptions of*

- competence and incompetence across the life-span. New Haven, CT: Yale University Press.
11. Piaget, J. (1980): Intellectual evolution from adolescence to adulthood. U: Muuss, R. E. (Ed.) *Adolescent Behavior and Society*. New York: Random House.
 12. Selman, R. L. (1980): *The growth of interpersonal understanding: Developmental and clinical analyses*. New York: Academic Press.
 13. Tomanović-Mihajlović, S. (1999): Participacija u porodici. U: Pešić, M., Branković, B., Tomanović-Mihajlović, S. i Dejanović, V. (Eds.), *Participacija mladih pod lupom*. Beograd: Jugoslovenski centar za prava deteta.
 14. Vranješević, J. (2001): *Promena slike o sebi: autoportret adolescencije*. Beograd: Zadužbina Andrejević.